

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора Шабанової Ю.О., на дисертаційну роботу
Компанієць Лілії Вікторівни на тему: «Філософсько-
релігієзнавча рецепція реінкарнації у містичному
просторі культури», представлену на здобуття
наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.**

Дисертація Лілії Вікторівни Компанієць є одним з піонерських системних досліджень проблематики, що органічно пов'язує актуальні пошуки духовних констант буття людини з релігієзнавчими питаннями ідеї реінкарнації як визначального модусу становлення духовності та формування аксіологічних вимірів сучасної людини. Представлена робота є сміливим викликом академічному релігієзнавству, що провокує наукову дискусію та розширює межі традиційного розуміння сталих уявлень, в щирому прагненні дисертантки віднайти відповіді на головні питання людського буття щодо сенсу існування в координатах вічних цінностей та смислів.

Сенс буття - одне з головних питань, що свідомо вирішує людина, яка здійснює свою місію у становленні та розвитку універсуму. Формування смислу є підставою для цілепокладання для визначення життєвої позиції та орієнтирів у здійсненні людини. Але ж від того, в якому онтологічному просторі відбувається усвідомлення існування людини, залежить його система причино-наслідкових зв'язків, в котру вона вкладає своє земне здійснення. В цьому зв'язку будь-яка релігія є ідеалістичним проектом, що розширює смисли існування людини до метафізичних зразків, ґрунтуючись на духовних перспективах здійснення життєвого призначення людини та вимагає не тільки віри, а й усвідомлення першовитоків та наслідків буттєвості. У зв'язку з цим ідея реінкарнації, як конструкт формування орієнтирів ділепокладання, не втрачає запитаності в будь-якому парадигмальному полі,

конфесійній формі здійснення чи світоглядно-культурному просторі життя. Особливість концепту реінкарнації полягає у еквівокаційному характері цього феномену, що знаходить свій вираз одночасно як в життєвій практиці, так і в орієнтації в метафізичні обрії. Саме цей феномен двувекторного спрямування й утримує цілісне здійснення сутнісної людини, що особливо актуальним стає в часи складних соціальних подій та трагічних сторінок людської історії, до якої сьогодні належить випробування української свідомості.

Саме тому осмислення специфіки феномену реінкарнації у філософсько-релігієзнавчому просторі, яке представила Лілія Вікторівна Компанієць, є актуальним, виходячи з ціннісних викликів сучасного світу. Актуальність дослідження загострюється, виходячи з світових світоглядних тенденцій до пошуків єдиних форм світорозуміння, в яких багатомайття релігійних уявлень виступають самоцінними ознаками цілого в межах трансдисциплінарних пошуків цілісного світорозуміння. Саме тому осмислення ідеї реінкарнації у широкому спектрі релігійних версій сприяє збагаченню смисловими концептами сучасне релігієзнавство та формуванню взаємоінтеграційних процесів в культурі на тлі толерантності та свідомого прийняття іншого. Саме сьогодні настав час зібрати багатовіковий досвід людства в цьому напрямку й підійти до ідеї реінкарнації не тільки з позиції змістовної реконструкції, а й з позиції формування оновлених смислів та перспектив цього феномену в контексті футурологічних проєктів та аксіологічних перспектив. Виходячи з вищенаведеного можна зазначити, що робота Лілії Компанієць, що присвячена дослідженню ідеї реінкарнації в західній культурі, є актуальною, запитаною та своєчасною. Тим більш, що в Україні дослідження на заявлену тему є одним з перших прецедентів для подальших релігієзнавчих студій, складність якого полягає у прагненні автора зібрати на рівні філософських узагальнень широкий спектр релігійних традицій, конфесійних напрямків, духовних рухів та вчень.

По великому рахунку, дослідження є піонерським викликом в релігієзнавстві, бо прагне визначити

універсальну функцію феномену реінкарнації у широкому спектрі полівекторних культур та світоглядних парадигм. Вже в формулюванні теми та постановці мети роботи притаманна заявка на високий ступень новизни. Інтуїція авторки визначила складний шлях пошуку та обґрунтування універсальних начал ідеї реінкарнації, що притаманний проявам багатьох релігій - це єдиний смисловий простір життєвої практики та позаматеріального світу - світу духовного. Саме цей зв'язок в різних векторах та концептуальних наповненнях й є підставою для звернення до ідеї реінкарнації у просторі християнської картини світу, що саме по собі, на перший погляд, виходить за межі ортодоксального християнства. Амбітні прагнення авторки дисертації в екстраполяції концептуально-семантичного та герменевтичного методів на сферу релігійного простору надають роботі глибинний характер фундаментального дослідження, що виявився в осмисленні реінкарнації як одного із визначальних концептів сучасного становлення духовності.

Складність виконаного дослідження підсилюється наступними чинниками: 1) стереотипне ставлення до ідеї реінкарнації як явища суто східної філософсько-релігійної традиції; 2) смислова різновекторність першоджерельної літератури, що складається з священних писань та книг східних релігій та християнства, текстів ранньої патристики та апокрифів, містичної літератури, теософських та антропософських текстів методологічне та змістовне розмаїття, яке вимагає від автора глибинного проникнення в специфіку різних релігійних культур та традицій, не кажучи про відповідальність інтерпретацій сакральних текстів; 3) міждисциплінарний зміст ідеї реінкарнації, що вимагає від дослідника поєднання аспектів релігієзнавчої, психологічної, філософської та інших методологій наукових досліджень; 4) езотерична сторона ідеї реінкарнації, яка імпліцитна сакральній сфері наданого феномену та відсутність виробленої в сучасному релігієзнавстві методології її дослідження.

В такому спектрі особливостей обраної проблематики роботи міститься небезпека поверхневого аналізу полівекторного характеру об'єкта дослідження. Але ж Лілія обирає методологічне підґрунтя, що дозволяє зберегти

глибину запитів проблеми та об'єднуючу підставу її вирішення - це обґрунтування її значення з позиції культурної універсали на підставі авторського концепту «містичний простір культури», який вміщує у собі не тільки традиційне визначення релігійної чи філософської містичної літератури, а й містичні практики та рухи. При цьому новаторський вибір предмету дослідження, що полягає в просторі Західного світу, практично стає викликом академічному релігієзнавству, в якому цей концепт традиційно відводиться східним культурам. Чи доцільна така проблематика, чи є потреба в переосмисленнях сталих світоглядних та релігійних настанов? Авторка надає статистичне обґрунтування значного відсотка західних релігійних культур, що сповідують ідею реінкарнації та інтегрують її у надра християнських конфесій. Не кажучи вже про активне поширення інтересу до східних релігій на території країн Західної та Східної Європи, серед яких Україна не є виключенням.

Науковим здобутком роботи, на мій погляд, виступає визначення універсальної ролі реінкарнації як «метафізичного архетипу», що дозволяє створити єдиний ціннісно-смысловий простір релігійних культур різних часових та просторових меж. Саме ця універсалия дозволила авторці визначити точку зустрічі понять різного смислового кола, таких як «реінкарнація» й «воскресіння» на підставі ретельного аналізу догматів християнства. Методологію дослідження збагатив філософський підхід до визначення апріорного та апостеріорного рівня становлення та здійснення ідеї реінкарнації, що призвело до систематизації дослідницею двох стратегічних ліній у вигляді негативістського та нетрадиційного підходів до розуміння ідеї реінкарнації.

Доволі переконливими постають авторські окреслення методологічних підходів при вивченні концепту реінкарнації у стародавніх та античних культурах: тут дисертантка доволі впевнено і переконливо висвітлює зміст мало доведених, але й маючих право на існування, фактів лемурийської та атлантичної цивілізацій, згадування яких мали місце в діалогах Платона («Тімей» та «Критій») та поглядах Піфагора, зафіксованих його

послідовниками. Треба відзначити, що деяке перебільшення тексту роботи культурологічними артефактами виправдовується широким спектром першоджерельної та рефлексивної літератури, залученням, іноді полярних за змістом, релігійних концептів різних конфесій, духовних рухів, культових практик, великим обсягом філософських творів від часів античності до 20 століття. Єдиним началом, що спроможне скріпити надану поліфонію думок, вірувань, традицій виступає культура, як генетичний носій духовної пам'яті людства.

Тому захоплення культурологічним аналізом виправдовується міждисциплінарним підходом, який дисертантка вдало використовує на підставі ідеї цілісного світорозуміння.

Продовжуючи деталізувати та змістовно наповнювати свою концептуальну позицію, дисертантка звертається у третьому розділі роботи до такого складного та малодослідженого явища культури як теософія, яка сьогодні однозначно не віднесена ні до релігійного, ні до суто філософського, ні до традиційно наукового вчення. Треба відзначити сміливість та гідний ступень відповідальності авторки, яка звернулася до сфери що не тільки не визначена, а й відрізняється полярними оцінками з боку науковців. Лілії Вікторівни вдалося уникнути крайнощів емоційного захоплення чи огульного критиканства та на суто науковій основі надати аналіз ідеї реінкарнації у вченнях філософів-містиків та теософів. Особливо треба звернути увагу на практично піонерське дослідження поглядів нашої співвітчизниці Олени Блаватської та її послідовниці Анні Безант, теософську спадщину яких дисертантка вдало вводить у вітчизняний науковий контекст. До того ж, авторка доволі влучно обґрунтовує вибір фігурантів теософської лінії європейської культури: Я.Бьоме, Е. Сведенборга, О. Блаватської та А. Безант, хоча спектр персоналій цього напрямку в європейському просторі, значно ширше; і прямого втілення ідея реінкарнації у вченнях Я. Бьоме та Е.Сведенборга не знайшла, враховуючи християнську основу їх поглядів, що дисертантка коректно уточнює як «поступове вимальовування контурів ідеї реінкарнації (перевтілення), що вплетені в канву текстів мислителів» (С.

313).

У кінцевому розділі дисертантка характеризує реінкарнацію у ракурсі екзистенційних вимірів культури, методологічно грамотно використовуючи філософський, релігієзнавчий та культурологічний контекст проблеми в широкій ретроспекції ідей у християнському богослов'ї, християнській І містиці, теософських вченнях, європейській та вітчизняній філософії 19-20 століть, відстежуючи трансформацію ідеї реінкарнації в єдиному смисловому полі цілісного світорозуміння. Таке усвідомлення сутності, квінтесенції ідеї реінкарнації доволі широко і деталізовано розкривається та доводиться автором дисертації, виступаючи наскрізною ідеєю, що логічно зв'язує весь текст дослідження.

У цілому положення та висновки роботи носять обґрунтований характер. Кожному висновку щодо розділів дисертації передують ретельний аналіз змістовних та методологічних компонентів першоджерельного матеріалу.

Обґрунтованість наукових положень та висновків, представлених у дисертації, підтверджується низкою теоретичних доведень, сформульованих безпосередньо на підставі аналізу оригінальних текстів та рефлексивних джерел широкого кола персоналій філософської, релігієзнавчої, богословської, містичної та теософської західної літератури.

Практичне значення отриманих у дисертації результатів полягає у можливості використання наукових наробок Лілії Вікторівни Компанієць в курсах лекцій та семінарських занять з академічного релігієзнавства, історії філософії, філософії релігії, культурології, а також для розширення методологічної основи та пізнавального інструментарію сучасного релігієзнавства.

Основні положення та зміст дисертаційного дослідження Л.В. Компанієць знайшли відображення у індивідуальній монографії, 25 наукових публікаціях, з яких 19-у наукових фахових виданнях України та 6 - у наукових закордонних виданнях, а також пройшли апробацію на науково-практичних конференціях в Україні протягом 2012-2015 років.

В авторефераті в достатньому обсязі наведені основні результати дослідження, викладені в дисертації. У ньому

відображені основні наукові положення, які виносяться на захист, новизна та практичне значення дослідження, висновки та рекомендації.

Структурна побудова роботи, що рецензується, а так само викладення матеріалу дослідження - системні, логічні, послідовні та пов'язані єдиною ідеєю концептуалізації феномену реінкарнації як релігійно-культурного явища в містичному просторі західної культури.

Зауваження:

1. Підрозділ 1.1.2. «Містика як матриця середньовічної культури» що виступає знаковим конструктом формування авторського концепту «містичний простір культури», більшістю свого тексту присвячений опису феноменів та артефактів, що пов'язані із суб'єктивним досвідом на рівні індивідуалізації та «популярних явищ феномену містики» (С. 38) в повсякденному житті (чудо, одкровення, сновидіння). Згадування філософських вчень в цьому підрозділі надається побіжно й здебільшого в межах неоплатонізму, який прийнято маркувати чи пізньоантичним, чи протосередньовічним періодом. При цьому «жіноча містика» чи «містика любові» 12 століття, вчення містика 12 століття Бернарда Клервозького, німецьких та рейнських містиків 14 століття, як сформованого концептуально філософського підґрунтя «містичного простору культури» Середньовіччя, залишився поза увагою дисертантки.

2. Як дослідження феномену реінкарнації в теософському вчені 19-початку 20 століть було б доцільним використання концепту «релігійонізм», який став фундаментальним поняттям в межах сучасного науково-методологічного напрямку «західний езотеризм», засновником школи якого є сучасний австрійській вчений Волтер Ханеграаф. Предметом дослідження цього міждисциплінарного вчення вступає безпосередньо езотеричне джерело, тобто досліджується те, що трансцендує історію, не змінюючись за своєю суттю. Залучення поглядів сучасних дослідників цього напрямку сприяло б збагаченню висновків роботи субстанціональним підходом до визначення сутності

феномену реінкарнації в західній культурі.

3. Ретельно досліджуючи етимологію та концептуальний зміст поняття «реінкарнація» в межах різних мовних груп, автор роботи не доводить відмінності використання цього концепту у східній та західній релігійних традиціях, яка полягає у східній орієнтованості на традиціоналізм та у західній - на еволюціонізм.

4. Проблема реінкарнації, що розглядається у межах стародавніх культур Заходу, християнства, філософських та теософських вчень, є, перш за все, онтологічною проблемою. Особливо це стосується богословських християнських текстів, які активно використовуються в роботі. З огляду на категоричну позицію офіційної*! католицької й протестантської церкви, які однозначно заперечують переселення душ, саме онтологічний вимір ідеї реінкарнації мав би стати визначальним в роботі й аргументом доцільності застосування цього концепту в християнстві. Але ж тільки останній розділ частково розгортає онтологічну проблематику, лише - у поєднанні з екзистенціальним підходом, що притаманне неklasичній раціональності та не може бути використане як універсальний принцип дослідження. Тим більш, що висновки розділу 4 стосуються здебільш екзистенційного змісту феномену реінкарнації.

5. Дослідження паралелей понять «реінкарнація» та «воскресіння» в християнстві видається дещо притягнутим, враховуючи змістовну різницю фундаментальних догматів східних релігій та християнства. Найбільш доцільним у цьому напрямку мало б бути дослідження уявлень представників маніхейства, єресі катар, рухів павликіанів та богомолів, де феномен реінкарнації виконує функцію конструктору картини світу та культово-релігійної культури, тоді як ортодоксальне християнство в своїх ідейних глибинах теоцентризму заперечую ідею реінкарнації.

6. В роботі активно використані поняття «теософія», «теософська традиція» і, майже, «теософське мислення» (С. 334), але ж авторського визначення терміну остаточно не надано. В розділі 1 мають місце посилання на розуміння теософії з позиції Ф. Шеллінга, В. Соловйова; надана етимологія терміну, але ж не визначена методологічна основа поняття, що має відмінності в

архаїчному, античному, класичному, некласичному періодах європейської культури, в надрах якої експлікуються теософські вчення. Так, теософія Я.Бьоме, Е.Сведенборга та О.Блаватської презентують різні типи теософської маніфестації, які умовно можна визначити як містичну, пантеїстичну та синкретичну теософію. При цьому погляди А. Безант класифікуються як систематизована та адаптована версія теософської спадщини О. Блаватської.

7. Деякі вислови дисертантки і назви підрозділів виходять за межі наукової категоріальності та мають образно-символічний характер, що можна пояснити понадрадіональною природою текстів містиків та теософів, за якими спрямовується мислення дослідника. Наприклад, назва підрозділу 4.1.1. «В Зазеркальє християнско-теософских взглядов Я. Бёме и Э. Сведенборга», чи підрозділу 4.1.2. «Метаизмерение идеи реинкарнации в теософских созерцаниях Я. Вёме и Э. Сведенборга». Або вислови дисертантки, наприклад: «Так, в образных представлениях мистов эта тема мелькает в разнополярных цветовых оттенках» (С. 424). «На всём протяжении наших блужданий по горизонтам богословской мысли искры идеи реинкарнации то вспыхивая возникают, то исчезают в её глубинах, мелькают, как тени, растворяясь в двойственности представлений авторов, и, наконец, облекаются в идею эволюции души» (С. 289). При всіх образах та метафорах, притаманних містичній культурі, рефлексія дослідника, що здійснюється на підставі текстів (майже містичних), повинна відповідати науковому категоріальному апарату та мати форму логічних узагальнень.

Вказані недоліки на позитивну оцінку дисертації в цілому суттєво не впливають. Основні наукові положення, висновки та рекомендації принципів заперечень не викликають.

Дисертація Лілії Вікторівни Компанієць є завершеною науково-дослідницькою роботою, що містить нові науково обґрунтовані результати в галузі релігієзнавства, представлені у вигляді концептуалізації ідеї реінкарнації у широкому спектрі містичного простору західної культури.

Тема дисертації актуальна, робота містить наукову

новизну, має теоретичне та практичне значення для сучасного вітчизняного релігієзнавства та відповідає вимогам, що містяться у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Автор представленої дисертації Компанієць Лілія Вікторівна заслуговує на присудження вченого ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.